

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ В МЕЖАХ СТ. 387 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

THE FEATURES OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF HONOR AND DIGNITY IN ART. 387 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Бражник А.А., к.ю.н.,
асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено висвітленню проблем кримінально-правової охорони честі та гідності в межах складу розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК). Досліджуються підходи до розуміння етичних категорій «честь» і «гідність». Встановлюються їхні спільні риси та суттєві відмінності. Гідність особи визначається як внутрішнє ставлення особи до самої себе, вказується, що вона формується на підставі загальноприйнятих у суспільстві уявлень про людські чесноти та про те, яким чином кожна людина повинна поводити себе. Честь визначається як оцінка іншими особами чеснот конкретного індивіда, тобто зовнішнє ставлення до особи. Здійснено аналіз конструкції розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність, відповідальність за що передбачена у ч. 3 ст. 387 КК. На підставі аналізу законодавства, яким визначається правовий статус правоохоронних органів, які залучені у сферу здійснення кримінального правосуддя, доводиться, що мають бути усунуті законодавчі прогалини, пов'язані з тим, що в окремих із цих законів відсутні приписи щодо обов'язку збереження в таємниці службової інформації, що може ганьбити особу. Досліджується поточна редакція ч. 3 ст. 387 КК у частині текстуального викладення предмету цього посягання. Із застосуванням методів системно-структурного та семантичного аналізу доводиться, що існуюча редакція вказаної диспозиції статті потребує вдосконалення. Запропоновано у тексті ч. 3 ст. 387 КК на позначення змісту предмета злочину обмежитися вказівкою на те, що дані мають ганьбити людину. З огляду на оціночний характер категорії «ганьблять» проведено аналіз позицій, які існують у науці кримінального права щодо визначення змісту цього терміна, а також положень, які викладені в інтерпретаційних актах вищих органів судової влади з приводу вказаних питань.

Ключові слова: честь, гідність, ганьбити, принижувати, розголошення, дані, досудове розслідування, оперативно-розшукова діяльність, слідча таємниця.

This article is dedicated to clarify the problems that criminal law protection has with honor and dignity within the scope of disclosure the dictates in operational search activity and pre-trial investigation (Art. 387 Criminal Code of Ukraine).

The approaches for understanding ethical categories "honor" and "dignity" are explored. Their common features and essential differences are defined. The person's dignity is defined like internal individual's attitude to himself. This fact pointed, that it is formed on the base of common social ideas about people's virtues and about how everybody must behave.

The honor is determined as rating of the individual's virtues by the others like external attitude to the individual. The analysis of construction disclosing the dictates in the operational search activity and pre-trial investigation is made, and if the publicized dictates disgrace people, humiliate their honor and dignity, liability for it in the Art. 387 of the Criminal Code is provided.

On the base of legislating analysis, what defines the legal status of law enforcement agencies, which are attracted to the sphere of executing criminal justice, proved that legislative gaps, related with absence the duty to keep in secrecy the service information in some acts and orders, what can be disgraceful for people must be abolished. The current version of the part 3 Art. 387 of the Criminal Code in the part of texting the subject matter of the encroachment is explored. Using the methods of system-structural and semantic analysis is demonstrated that the current version of this article's disposition needs to be improved. In the text of the part 3 Art. 387 of the Criminal Code when marking content of subject of crime, to restrict by the pointer to the dictates, which must disgrace the person is suggested. On the point of view on the evaluative disposition of category "disgrace" is made position's analysis which exist in criminal law science about the definition of this term and also the provisions, which are stated in higher judicial body's interpretative acts about the questions that were carried out.

Key words: honor, dignity, disgrace, humiliate, dictates, pre-trial investigation, operational search activity, investigative secret.

Закріплення у ст. 3 Конституції України своєрідної ієрархії цінностей, де найвищою соціальною цінністю називається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, призвело до того, що в суспільстві вже протягом тривалого часу вряди-годи піднімаються питання щодо «недооціненості» державою окремих з них, а саме честі й гідності. Природно, що подібний суспільний запит знаходить відгук і у представників юридичної науки, представники якої полемізують із приводу визначення форм регламентації та механізму правового захисту цих соціальних цінностей, зокрема і щодо меж кримінально-правової охорони.

У науці кримінального права питаннями кримінально-правової охорони честі та гідності у своїх роботах увагу приділяли А. Андрушко, М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Бортник, О. Володіна, І. Зінченко, М. Коржанський, М. Панов, І. Самошенко, З. Тростюк, М. Харвонюк, О. Храмцов, О. Субботенко та інші. Однак, навіть незважаючи на те, що окремі з названих науковців на монографічному рівні досліджували проблематику в цій сфері, дискусійними залишається низка питань, в тому числі і ключових щодо кримінально-правового захисту честі та гідності.

Перш за все необхідно визначитися зі змістом таких термінів, як «честь» і «гідність», які не є суто юридичними категоріями. Правники, визначаючись із цих питань, фактично використовують напрацювання у галузі філософії. Оскільки аналіз поглядів і роздумів видатних філософів на кшталт Платона, Е. Канта, А. Шопенгауера та інших щодо розуміння честі та гідності виходить за межі нашого дослідження, обмежимо свій пошук оглядом позицій, що сформовані в сучасній юридичній науці.

Наведемо один із варіантів трактовки честі та гідності, який пропонують автори підручника з юридичної етики. О.С. Коблік визначає гідність як моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, інших осіб, засноване на визнанні цінності людини як особистості, а честь розуміє як моральне відношення людини до самої себе і відношення до неї з боку суспільства, інших осіб, коли моральна цінність особи пов'язується з моральними заслугами людини, з його конкретним суспільним положенням, родом діяльності і моральними заслугами, що визнаються за ним [1, с. 12]. При цьому відмінності між ними вбачаються лише в тому, що честь оцінює людей диференційовано [1, с. 12]. Дійсно, як справедливо зазна-

час А.С. Ликсунова, честь і гідність є теми етичними категоріями, які нерозривно пов'язані між собою і розглядаються в парі, оскільки є поняттями, що взаємодоповнюють і взаємовитікають одне з одного [2, с. 78]. Однак їх органічний зв'язок і взаємозумовленість не мають розглядатися як доказ того, що ці етичні категорії використовуються на позначення одних і тих самих явищ дійсності.

На нашу думку, більш виваженим є підхід тих дослідників, які вказують на те, що гідність більшою мірою характеризує внутрішнє ставлення особи до самої себе, а честь – зовнішнє ставлення до неї з боку оточуючих. Так, ще на початку ХХ століття. Н.Н. Розін чітко розмежував такі поняття, як честь і гідність, розуміючи під гідністю (яку він ще називав суб'єктивною честю) наявність у особи певних моральних принципів і пов'язаного з цим обов'язку їм слідувати, а під честю – зустрічну повагу, шану, визнання нашої гідності з боку інших людей [3, с. 79–80]. На цьому наголошує і Т.М. Нуркаєва, яка розуміє під честю суспільну оцінку особистості, інакше кажучи, оцінку якостей особистості з боку інших людей, колективу, а під гідністю – внутрішню оцінку своїх власних якостей, своєї суспільної значущості [4, с. 21]. Так само і В.А. Бортник у ході зіставлення цих двох категорій доходить висновку, що «гідність – це невід'ємна цінність самої людини з моменту її народження, усвідомлення своїх кращих якостей і свого суспільного і правового стану, а честь – це оцінка суспільством духовних, моральних, соціальних якостей громадянина, кращих його духовних рис, а саме: шляхетності, чесності, совісті, а також позитивна репутація, престиж» [5, с. 11].

Отже, можливо стверджувати, що у правовій науці усталеною є позиція, відповідно до якої гідність особи, яка є проявом аксіологічного самовизначення, формується на підставі загальноприйнятих у суспільстві уявлень про людські чесноти та про те, яким чином кожна людина повинна поводити себе. У свою чергу для честі характерним є те, що вона являє собою оцінку іншими особами чеснот конкретного індивіда, тобто **зовнішнє** ставлення до особи. Подібний підхід до розмежування честі й гідності має важливе практичне значення у зв'язку з тим, що наведені визначення позбавлені такої вади, коли обидва поняття тлумачаться двозначно (як ставлення особи до себе та як ставлення оточуючих до конкретного індивіда). Це у свою чергу дозволяє уникнути підміни цих етичних категорій одна одною.

Тепер звернемося безпосередньо до аналізу змісту ст. 387 КК, щоб з'ясувати, яким саме чином відповідний кримінально-правовий припис має забезпечувати схороненість таких благ, як честь і гідність.

Передусім необхідно зауважити, що нормативні приписи щодо заборони поширення відомостей, зібраних у ході здійснення правоохоронцями професійної діяльності, розголошення яких може завдати шкоду честі та гідності особи, закріплені в низці законів, якими визначаються засади діяльності відповідних правоохоронних органів. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» № 2135-ХІІ від 18 лютого 1992 р. «не підлягають передачі і розголошенню результати оперативно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини. За передачу і розголошення цих відомостей працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості були довірені при здійсненні оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством». У ст. 5 Закону України «Про розвідувальні органи України» № 2331-ІІІ від 22 березня 2001 р. зазначається, що «не підлягає розголошенню інформація, що стосується особистого життя, честі та гідності громадян, яка стала відома розвідувальним органам у процесі їх

роботи, крім випадків, передбачених законом». З огляду на це наявність заборони поширення таких відомостей, що визначена у ч. 3 ст. 387 КК, де закріплюється відповідальність судій, прокурорів, слідчих, працівників оперативно-розшукового органу за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність, мала б розглядатися як гарантія додержання зазначеними в ній посадовими особами вимог відповідних законів щодо зберігання в таємниці відомостей, які можуть спричинити шкоду гідності та честі людини. Однак у зв'язку з поширенням безсистемної нормотворчості натепер склалася ситуація, за якої низка профільних законів, якими регламентується діяльність правоохоронних органів, зокрема тих, які безпосередньо залучені у сферу кримінальної юстиції, не містять подібних приписів (Закони України «Про прокуратуру», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про державне бюро розслідувань» тощо). Так, на відміну від Закону України «Про міліцію» № 565-ХІІ від 20 грудня 1990 р., де у ст. 5 прямо зазначалося, що «міліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов'язків не вимагає іншого», чинний Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 р. такого припису не містить. Ці недоліки можуть бути виправлені шляхом упровадження відповідних положень у текст цих законів, наявність яких у повній мірі дасть змогу відобразити бланкетний характер приписів, що містяться у ст. 387 КК.

Також хотілося би приділити увагу недолікам формулювання, яке міститься у ч. 3 ст. 387 КК «Дія, передбачена частиною другою цієї статті, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність». Аналізуючи попередню редакцію цієї статті, З.А. Тросюк зазначала, що законодавець припустився «невиправданій тавтології» під час формулювання предмету кваліфікованого розголошення, оскільки слова «ганьбити» і «принижувати» є синонімами. Крім того, як аргумент вона вказує на усталену судову інтерпретацію вказаних термінів, посилаючись на положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 року № 12, в якому зміст відомостей, які ганьблять особу, розкривається з використанням словникової конструкції «принизити честь і гідність» [6, с. 26]. Проведений нами аналіз законодавства доводить висновок, що в питанні використання термінів «ганьблять» та «принижують» щодо словникової пари «честь та гідність» відсутній одноманітний підхід, але проглядається тенденція до використання словникової зв'язки «принижують честь і гідність людини», яка стала більш усталеною.

Щодо самої семантики цих словникових одиниць зазначимо таке. По-перше, слово «ганьба» тлумачиться як недобра слава, безчестя [7, с. 222]. Виходячи з цього, цілком органічно звучить словникова зв'язка «ганьбити честь». По-друге, можливо говорити і про словникову зв'язку «принижувати гідність», оскільки зміст слова «принижувати» розкривається як «образити гідність будь-кого» [7, с. 1123]. По-третє, коли йдеться виключно про гідність, використовується термін «принижують» (наприклад, ст. 28 Конституції, ч. 3 ст. 50 КК, ч. 1 ст. 120 КК). Тут в нагоді стане посилання і на термінологію, що використовується вищими судовими органами. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», вживається «зганьблення честі» та «приниження гідності». Однак стверджувати, що таке бачення є однозначним, ми не наважимося з огляду на те, що, наприклад, у постанові «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень»

від 26.12.2003 року № 15 використовується словникова конструкція «приниженні честі, гідності».

Та все ж таки, навіть незважаючи на непослідовність позицій законодавця та правозастосовців, можливо говорити про те, що більш логічно виглядало би формулювання предмету за ч. 3 ст. 387 КК: «якщо розголошені дані ганьблять гідність або принижують честь людини». Але у цієї словникової конструкції є певні вади, які не дозволяють нам запропонувати її як зміни до ч. 3 ст. 387 КК.

Розуміння гідності як внутрішньої оцінки своїх власних якостей, своєї суспільної значущості свідчить про те, що у разі розголошення певної негативної інформації неможливо безпосередньо завдати їй шкоди, а точніше принизити гідність. Суспільна небезпека такого розголошення полягає саме в тому, що у сторонніх осіб, яким стала відома ця інформація, може скластися негативне уявлення про особу (про її моральні, професійні та інші якості). Особа, негативні відомості про яку розголошені, може втратити повагу інших людей, тобто бути зганьбленою. Це у свою чергу свідчить, що завдається шкода саме честі людини, під якою розуміється оцінка якостей особистості з боку інших людей. Звичайно, в таких випадках опосередковано може завдаватися шкода й гідності особи, тобто під впливом ставлення оточуючих у людини трансформується її ставлення до себе, отже, заподіюється шкода й гідності людини. Однак заподіяння такої шкоди має, по-перше, опосередкований, а, по-друге, лише вірогіднісний характер.

Крім того, недоречним, на наш погляд, є вказівка у законі на те, що дані мають ганьбити саме **честь** людини. Ця етична категорія досить широка за змістом. Її складники істотно різняться в залежності від соціальної ролі, яку виконує людина. Так, щодо однієї особи можливо говорити про честь жінки, честь дружини, честь судді тощо, тому вказівка в законі на «зганьблення честі» має своїм наслідком неминуче з'ясування того, якій саме честі заподіяна шкода. У цих випадках для кримінально-правової кваліфікації за відповідною статтею достатньо встановлення самого факту, що розголошені дані ганьблять людину. До того ж з урахуванням тлумачення слова «ганьбити», зміст якого розкривається як «засуджувати», «безчестити» [7, с. 222], можливо вести мову про наявність тавтології у словосполученні «ганьбити честь». Підтвердженням цієї думки може слугувати й те, що в самому Кримінальному кодексі під час формулювання альтернативних видів погроз використовується словосполучення «розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого» у ч. 2 ст. 154 або «розголошення відомостей, що ганьблять свідка, потерпілого, експерта» у ст. 386. В обох цих випадках не вказується те, що ганьбляться саме честь.

Отже, щодо вдосконалення редакції ч. 3 ст. 387 КК більш вдалим видається такий варіант викладення положення стосовно змісту предмета цього злочину: «... **якщо розголошені дані ганьблять людину**».

Значимо, щодо предмета злочину за ч. 3 ст. 387 КК, так само, як і до предмета злочину за ч. 1 та ч. 2 цієї статті, ставиться вимога документованості. Відомості, які ганьблять особу, мають бути обов'язково зафіксовані в матеріалах кримінального провадження або оперативнорозшукової справи для того, щоб вважатися належним предметом цього злочину. У зв'язку з цим розголошення недокументованих відомостей, які ганьблять особу, не може розглядатися як злочинне в межах ч. 3 ст. 387 КК.

Що стосується сутності розголошуваних даних, які ганьблять людину, то в кожному конкретному випадку правозастосовний орган має визначитися в питанні: чи дійсно розголошені відомості ганьблять людину? З огляду на оціночний характер термінів «ганьбити», «честь», «принижувати», «гідність» Пленум Верховного Суду України вказував на типові випадки, за яких певні відомості набувають таких властивостей. Так, ще в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в спра-

вах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 року № 12 зазначалося, що під відомостями, що ганьблять потерпілого або близьких йому осіб, слід розуміти такі дійсні чи вигадані дані про них, їхні дії та дії, вчинені щодо них, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, і розголошення яких, на його думку, скомпromетує або принизить честь і гідність його чи близьких йому осіб. До таких відомостей, зокрема, можуть відноситися дані про інтимні сторони життя, захворювання, неблаговидні вчинки, злочинну діяльність тощо». Слід зазначити, що у постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» № 10 від 06.11.2009 р. вже не йдеться про «відомості, які ганьблять особу». З огляду на зміни ст. 189 КК, яка передбачає відповідальність за вимагання, у п. 13 розкривається зміст «відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці». Разом із тим порівняльний аналіз п. 14 попередньої постанови і п. 13 діючої постанови (зокрема, порівняння прикладів типових ситуацій, які наводяться в постановах) свідчить про те, що за своєю суттю роз'яснення вказаних положень не містить істотних відмінностей. У науці ж поняття ганьбливих відомостей та відомостей, які особа бажає зберегти у таємниці, розмежовують. Так, І.О. Зінченко та І.В. Самощенко вказують на те, що за своїм змістом погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, є дещо ширшою, ніж погроза розголосити відомості, які ганьблять потерпілого [8, с. 4]. Під відомостями, які ганьблять людину, вказані науковці пропонують розуміти будь-які непривабливі подробиці особистого життя, інтимних його сторін, професійної, службової, громадської діяльності потерпілого, а також інші обставини, які його стосуються [8, с. 5]. Також до таких відомостей відносять ті, які стосуються обставин та фактів, котрі особа бажає зберегти в таємниці, і які свідчать про непорядну поведінку, торкаються почуття самоповаги, підривають авторитет, репутацію людини, компromетують її в очах оточуючих тощо [9, с. 97]. Також І.О. Зінченко та І.В. Самощенко вказують, що наукою вироблено декілька підходів визначення того, які відомості мають визнаватися ганебними. Вони зазначають, що, наприклад, М.С. Таганцев і А.А. Жижиленко пропонували визнавати відомості ганебними лише тоді, коли останні розглядаються як такі з урахуванням прийнятих у суспільстві норм (так званих, об'єктивний критерій встановлення відомостей ганебного характеру). На противагу цій позиції, прибічники позиції, відповідно до якої суб'єктивний критерій є визначальним для встановлення ганебного характеру відомостей, зокрема М.М. Гродзинський та А.А. Піонтковський, пропонували виходити з того, як сам потерпілий оцінює їх. Самі ж І.О. Зінченко та І.В. Самощенко надають перевагу змішаному критерію. При цьому вони пропонують урахувати не лише суспільні стандарти та сприйняття інформації як ганебної самою потерпілою особою, а і ставлення до відомостей, як таких, що ганьблять особу, адресанта інформації [8, с. 6–8]. До речі, у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» № 5 від 30.04.2008 р. міститься вказівка, відповідно до якої відомостями, що ганьблять потерпілу особу чи її близьких родичів, слід вважати такі відомості, які, на думку зазначених осіб, об'єктивно здатні принизити честь та гідність особи. Отже, правозастосовчі органи теж скеровуються на встановлення як об'єктивного, так і суб'єктивного критеріїв. Перевага такого підходу виявляється в такому. По-перше, врахування загальноприйнятих у суспільстві поглядів на те, яка інформація має визнаватися ганьбливою, дозволяє виключити можливість безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності осіб за те, що вони поширили інформацію, яка виключно потерпілою може сприйматися як така (наприклад, особа

соромиться того, що у школі носила немодну зачіску). По-друге, за наявності об'єктивного критерію встановлення того, що потерпіла особа сприймає розголошені відомості, як такі, що ганьблять її, дозволяє виключити можливість притягнення до відповідальності суб'єктів за вчинення діяння, яке не може призвести до настання істотної шкоди (випадки, коли особа, якої стосується ця інформація, не сприймає її як таку, що ганьбить її). По-третє, встановлення того, що розголошувач інформації сприймає її як таку, що ганьбить особу, дозволяє у повній мірі реалізувати принцип суб'єктивного ставлення, за якого особа має відповідати лише за те, що охоплювалося її виною.

Таким чином, незважаючи на те, що формально у межах ст. 387 КК як додатковий обов'язковий об'єкт визначені честь і гідність, фактично, з огляду на механізм деструктивного впливу на суспільні відносини, поширення кримінально-значимої інформації про особу негативного змісту може лише зганьбити особу, що і має знайти відображення у тексті названої диспозиції кримінально-правової норми. Визначення змісту інформації, що ганьбить особу, з огляду на оціночний характер цієї категорії підлягає встановленню з урахуванням об'єктивного та суб'єктивного критеріїв, які вироблені в науці і сприйняті в судовій практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобликов А.С. Юридическая этика : учебник. Москва : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. 186 с.
2. Ликсунова А.С. Честь и достоинство как аксиологические категории. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. Вып. 8 (50) Ч. 4. С. 77–79. DOI: <https://doi.org/10.18454/IRJ.2016.50.092>
3. Розин Н.Н. Об оскорблении чести. Уголовно-юридическое исследование. Выпуск первый. Томск : Печатня С.П. Яковлева, 1907. 283 с.
4. Нуркаева Т.Н. Уголовно-правовая охрана личных (гражданских) прав и свобод человека (вопросы теории и практики) : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2006. 46 с.
5. Бортник В.А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 17 с.
6. Тростюк З.А. Коментар до статті 387 Особливої частини Кримінального кодексу України «Розголошення даних досудового слідства або дізнання». *Кримінальне право України*. 2006. № 9. С. 20–30.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Зінченко І.О., Самощенко І.В. Про поняття шантажу в кримінальному праві. *Кримінальне право України*. 2006. № 9. С. 3–8.
9. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.